

Психологічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах ЗДО

Практичний poradник психолога

Беззаперечно, що кожна дитина - особлива. Але все ж є діти, про яких говорять «особливі» не для того, щоб підкреслити унікальність здібностей, а задля того, щоб відмітити ті особливі потреби, які відрізняють їх від інших дітей. Незалежно від стану здоров'я, наявності фізичного чи інтелектуального порушення, кожна людина має право на повноцінне життя, освіту, якість якої не відрізняється від якості освіти решти людей.

Оскільки розвиток та виховання дитини з особливими потребами потребує спеціальних знань про захворювання, його наслідки, потенційні можливості дитини, важливим є належна організація роботи мультидисциплінарної команди фахівців у навчальному закладі.

Важливе значення для подальшої ефективної корекції та певних вад розвитку і подальшої соціалізації дитини має раннє виявлення та своєчасне звернення до фахівців. Практичний психолог дошкільного навчального закладу є саме тим спеціалістом, яким першим має звернути увагу на специфічні прояви у поведінці дитини, її пізнавальному, емоційно-вольовому та соціальному розвитку. Звичайно, практичний психолог та інші спеціалісти ДНЗ неспроможні ізолювано вирішити складні проблеми дитини чи її родини.

Психологічний супровід інклюзивного навчання та виховання потребує планування, додаткової професійної підготовки, а також контактів з фахівцями, які можуть надати відповідну допомогу. Таку допомогу батькам, практичним психологам та педагогам надають Інклюзивно – ресурсні центри (ІРЦ), які є методичними установами системи освіти і здійснюють консультативну, методичну, психолого-педагогічну, корекційно-відновлювальну, розвивальну, аналітичну, прогностичну, профілактичну, просвітницьку роботу. Досить часто саме психологічна служба закладу стає ініціатором звернень батьків до ІРЦ. Висновок, який надає дана комісія має рекомендаційний характер і є підставою для того, щоб дитина могла отримувати допомогу в закладі де вона навчається чи безпосередньо в ІРЦ. Складання програми психологічного супроводу можливе тільки після ретельного психолого-медико-педагогічного обстеження кожної дитини.

Психологічний супровід - це галузь і спосіб діяльності практичного психолога, які призначені для сприяння людині та суспільству у вирішенні широкого кола проблем, породжених життям людини в соціумі. Питання психологічного і соціального супроводу дітей знаходиться на перетині функцій багатьох спеціалістів, а тому не можуть бути віднесені до сфери професійної діяльності виключно одного фахівця.

Соціально-психологічна адаптація у різних дітей відбувається по-різному, відповідно до віку, типу вищої нервової діяльності, стану здоров'я, родинних взаємин, рівня розвитку у дитини ігрових навичок, її контактності, доброзичливості, емоційної залежності від матері тощо. Соціально-психологічна робота з «особливою дитиною» має спрямовуватися на досягнення головної мети - підготувати її до самостійного життя. У розв'язанні цього завдання у системі освіти вирішальну роль відіграє, насамперед, психологічна служба закладу та педагоги. Зокрема, практичний закладу сприяє розвитку соціальних умінь дітей з особливими освітніми потребами, а також надає належну моральну підтримку сім'ям дітей, їхнім рідним і вихователям.

Перед психологом, що здійснює психологічний супровід дітей з ООП постають наступні завдання:

- 1) підбір діагностичного інструментарію, придатного для роботи з різними категоріями дітей відповідно до наявного дефекту розвитку; створення банку даних діагностичного інструментарію щодо вивчення індивідуальних особливостей дітей, рівня розвитку пізнавальних процесів, рівня адаптації дитини до умов навчального закладу, стилю спілкування батьків та педагогів з дітьми;
- 2) виявлення дітей, у яких виникають труднощі у навчанні, спілкуванні та взаємодії з оточуючими; визначення причин цих труднощів шляхом проведення психологічної діагностики та спостережень;
- 3) надання психологічної допомоги дітям, які мають особливі потреби у вигляді консультування, психокорекції, психологічної підтримки;
- 4) проведення моніторингу медико-психологічного і психолого-педагогічного статусу дитини в динаміці її психічного розвитку;
- 5) надання консультативної допомоги батькам дітей з особливими потребами;

б) формування в учасників навчально-виховного процесу (дітей, батьків, вихователів, представників адміністрації) толерантне ставлення до дітей з особливими освітніми потребами шляхом здійснення просвітницької роботи.

Реалізація психологічного супроводу дитини особливими освітніми потребами відповідно до напрямків професійної діяльності практичного психолога.

Діагностичний етап:

Ознайомившись із особливостями психофізичного розвитку дитини та готуючись до роботи з нею, психолог аналізує, перш за все, відповідність інструментарію (стимулів) та вибрані методики.

Для дітей із сенсорними порушеннями очевидним є прилаштування інструментарію (стимулів) до можливостей дитини та критичного вибору методик, які дозволяють використати потенціал дитини. Наприклад, для дитини з порушенням зору малюнки (методика "Четвертий - зайвий") мають бути контрастнішими та більшими за розміром.

Для дитини зі спастикою кінцівок є проблематичним використання малюнкових методик, при використанні яких необхідно домовитися з дитиною про сигнали, що відповідають певному вибору (стимульний матеріал до тесту тривожності Р. Темпл, В. Амен, М. Доркі).

Необхідно передбачати можливі труднощі, пов'язані з процесом сприймання самих зображень, та відрізняти їх від розуміння чи нерозуміння сюжету, логічних зв'язків у ньому.

Для дітей з порушеннями мовлення будуть мало прийнятними вербальні методики. При цьому важливо розрізняти труднощі активного мовлення через порушення артикуляції та розуміння зверненого мовлення.

Обмеження у використанні діагностичних методик також можуть бути пов'язані зі способом життя обстежуваних, обмеженістю їхніх соціальних зв'язків і відповідних знань та уявлень про навколишній світ. У зв'язку із цим, не можна беззастережно використовувати певні проєктивні методики, що в цілому за процедурою виконання могли б відповідати технічним можливостям обстежуваного.

Головною метою психодіагностики є психологічне обстеження пізнавальної та особистісної сфери дитини для виявлення структури дефекту, встановлення збережених компонентів психічної діяльності, на

які можна розраховувати в роботі з дитиною. Психодіагностика може бути спрямована і на батьків дитини для з'ясування стилю виховання та особливостей взаємин із дитиною.

Таким чином, психолог приймає рішення, які методики включити при діагностичному вивченні та яким чином мають бути адаптовані стимульні матеріали.

Психологічне обстеження включає:

1. Особливості розвитку пізнавальної (інтелектуальної) сфери.
2. Особливості розвитку емоційно-вольової та особистісної сфери.
3. Міжособистісні відносини.

Корекційно-розвивальний етап

З урахуванням вади розвитку та потенційних можливостей дитини організовується й психокорекційна робота. Більшість дітей з особливими освітніми потребами можуть бути долучені до роботи в корекційній групі. Однак, психологу необхідно заздалегідь оцінити та продумати альтернативні вправи, з урахуванням потреб розвитку дитини.

Корекційна робота має бути спрямована на розвиток усіх видів сприймання, особливо зорового і слухового, на базі яких розвиваються вищі психічні функції.

З розвитком сприймання збагачуються різноманітні знання про навколишній світ і розуміння зв'язків між предметами та явищами, отже, розвивається мислення і мовлення дітей. Під час корекції розвитку та навчання дитини необхідно дбати про зміцнення її працездатності, уміння зосереджувати увагу, цілеспрямовано працювати: ставити перед собою мету, усвідомлювати способи її досягнення, адекватно оцінювати результати.

У разі, якщо мова йде про корекцію чи розвиток окремих пізнавальних процесів краще організовувати індивідуальні заняття. Результати діагностичної роботи слугують орієнтирами для роботи психолога, педагогів, батьків і самої дитини. Водночас ступінь інтегрованості дитини в освітнє середовище є індикатором ефективності і адекватності психокорекційного впливу.

Основні напрямки корекційно-розвивальної роботи:

- розвиток та корекція пізнавальних процесів;
- корекція самооцінки як важливої рушійної сили формування особистості;
- корекція емоційних порушень та патологічних рис характеру;
- запобігання психічним перевантаженням; полегшення процесу адаптації до умов ДНЗ;
- розвиток емоційної лабільності;
- корекція міжособистісних взаємин у дитячому колективі;
- корекція взаємин «вихователь-дитини»;
- розвиток комунікативних навичок, позитивної соціальної комунікації.

У своїй роботі практичному психологу необхідно використовувати програми, рекомендовані МОН України для роботи з дітьми ООП:

- Комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт»
- Програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом
- Програма розвитку «Стежки у світ» для дітей зі зниженим слухом дошкільного віку
- Комплексна програма з музикотерапії для дітей дошкільного віку зі складними порушеннями розвитку - Програма розвитку «Віконечко» для дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку
- Програма розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату

В ході корекційно-розвивальної роботи є обов'язковим:

- діагностика динаміки розвитку дитини при здійсненні корекційних впливів;
- обговорення з педагогами та батьками труднощів, що виникають, визначення шляхів їх вирішення.

Для проведення психокорекційної роботи доцільними будуть такі методи:

- вправи розвивального характеру;
- сюжетно-рольові ігри;
- елементи арт-терапії;
- психогімнастика.

Вправи розвивального характеру

1. Корекція та розвиток мислення.

Це завдання на розвиток операцій мислення (аналіз, порівняння, узагальнення, абстрагування), встановлення причинно-наслідкових зв'язків, просторового гнозису: складання розрізнених картинок, кубиків Кооса, класифікація вербального і невербального матеріалу за різними ознаками, порівняння предметів і понять між собою, підведення понять під загальну категорію, конструювання та аплікації за наочним зразком і уявленням, визначення послідовності в серії сюжетних малюнків, придумування та відгадування загадок, встановлення аналогій, визначення причин за наслідками подій.

2. Формування довільної уваги, підвищення її стійкості.

Навчання дітей контролювати свої дії порівнянням проміжних і кінцевого результатів зі зразком, знаходження і виправлення помилок, вправи: «Добери за формою», «Кодування», «Лабіринти», знаходження відмінностей і неточностей у зображеннях: «Нісенітниця», «Метелик», «Вгадай, що заховано».

3. Розвиток логічної пам'яті, довільного запам'ятовування та відтворення, формування раціональних прийомів запам'ятовування.

Навчання дітей застосовувати різні прийоми запам'ятовування залежно від структури матеріалу: використання різних аналізаторів для сприймання, об'єднання частин матеріалу асоціативними зв'язками, впорядкування матеріалу, його класифікація та узагальнення, встановлення логічних зв'язків, пов'язування матеріалу з образами, використання опор у вигляді малюнків, піктограм тощо. Ігри та вправи на запам'ятовування слів, речень, текстів, наочного матеріалу.

4. Корекція зв'язного мовлення.

Ігри та вправи на розвиток розуміння мовлення, уточнення та збагачення словника, формування навичок зв'язного висловлювання: словникова робота, опис предметів і малюнків, складання розповіді за серією сюжетних малюнків, відповіді на запитання, формулювання запитань дитиною з опорою на унаочнення і без нього, перекази текстів, складання розповідей на задану тему (одноосібно та колективно).

Вправи та ігри для психокорекції мають відповідати таким вимогам:

- використання різних рівнів виконання завдань: наочно-дійового, наочно-образного, вербального відповідно до концепції поетапного формування розумових дій (за П. Я. Гальперіним);
- дотримання принципу поступового ускладнення завдань у межах зони найближчого розвитку дитини;
- виконання корекційних вправ не лише на ігровому, а й на дидактичному матеріалі.

Сюжетно-рольові ігри

Сюжетно-рольові ігри сприяють інтенсивному розвитку наочно-образного мислення, довільності психічних процесів, створюють умови для формування ієрархії мотивів, усвідомлення власного соціального статусу, волі, підтримують мотивацію участі у корекційних заняттях.

Доцільно використовувати сюжетно-рольову гру як форму організації дітей для виконання вправ і завдань розвивального характеру. Сюжетно-рольова гра використовується також для відреагування різних емоційних станів, зокрема, тривожності, агресивності, радості, здивування; для пошуку способів конструктивного розв'язання конфліктів. У процесі гри відбувається засвоєння соціальних ролей дітьми, формування навичок соціальної взаємодії.

Для корекції можуть використовуватися казкові ігрові сюжети (як загальновідомі, так і створені дітьми), відтворення реальних типових подій з повсякденного життя. Ролі потрібно розподіляти з урахуванням діагнозу та проблем дитини. Гра організовується таким чином, щоб кожна дитина могла випробувати себе в різних ролях. Після закінчення гри необхідно провести групове обговорення, щоб діти висловили свої емоції та почуття, пережиті під час гри, проаналізували поведінку героїв та її наслідки, навіть якщо змінено стандартний сюжет, продумали інші сюжетні лінії, передбачили розгортання подій.

Залежно від конкретної ситуації психолог є ініціатором гри, її організатором і учасником.

Засоби арттерапії

Психологічна корекція засобами мистецтва використовується для відреагування емоцій, зниження тривожності, агресивності, імпульсивності, подолання страхів, підвищення самооцінки.

Зокрема, на психокорекційних заняттях варто використовувати малюнок, музико-та-казкотерапію.

Для малювання слід використовувати різні матеріали (фарби, олівці, фломастери, крейду). Зокрема, малювання олівцями сприяє подоланню імпульсивності і зниженню агресивності; малювання фарбами на великих аркушах паперу не лише пензликом, а й пальцями, долонями - зниженню тривожності, оптимізації самооцінки. Тематика малюнків має бути різноманітною. Важливим моментом, що підвищує корекційний ефект арттерапії, є подальший аналіз та обговорення малюнків, придумування історій за малюнками. Це сприяє розвитку самопізнання, емоційної децентрації, емпатії, усвідомленню власних емоційних станів, забезпечує групову підтримку.

Психогімнастика

Психогімнастичні вправи використовуються з метою психологічного налаштування дітей на заняття, розслаблення, розвиток їх емоційної сфери та саморегуляції. Дітям пропонуються мімічні та пантомімічні етюди, ігри на вираження окремих емоцій і якостей характеру, вправи на релаксацію. Розслаблення досягається чергуванням протилежних за характером рухів: напружених - розслаблених; різких - плавних; швидких - повільних та ін. Для спрямування дітей на виконання цих вправ психогімнастика може організовуватись у вигляді казкових сюжетів.

Таким чином, для забезпечення оптимального психічного розвитку дітей з психофізичними порушеннями корекційна допомога має поєднуватись із створенням для них сприятливого соціального середовища формуванням в учасників навчально-виховного процесу (вчителів, учнів, батьків) позитивних настанов щодо інклюзивного навчання.

Просвітницько-консультативний етап

Психологічне консультування або просвітницько-консультативну діяльність здійснюють переважно стосовно педагогів та батьків дітей з особливими потребами, а також і батьків здорових дітей.

Найчастіше просвітницьку роботу проводиться з питань:

- вікових особливостей і психологічної норми;
- розпізнання емоційних проявів у дитини;
- відпрацювання стилів реагування на такі прояви і поведінку;
- формування у батьків відповідального ставлення до виконання батьківських обов'язків;
- подолання та конструктивне вирішення конфліктних ситуацій;
- зняття емоційного напруження , тривожності та розвитку толерантного ставлення до дітей з ООП.

Серед заходів, які забезпечують психологічну підтримку, досить ефективним може стати створення клубів для батьків дітей з порушеннями в розвитку. Спілкування батьків, які мають майже однакові проблеми, передбачає взаємопідтримку та обмін інформацією, що є важливим чинником пом'якшення наслідків психотравматичного стресу. Ефективність підтримки багато в чому залежить від активного залучення батьків у процес психологічної допомоги дитині, особливо батька. Саме чоловіки здатні більш конструктивно вирішувати проблеми дитини, і тому активне їх залучення до проблем дитини позитивно впливає не тільки на процес виховання, а й на психологічний клімат у сім'ї загалом.

Психологічна підтримка педагогів, які працюють із такими дітьми, спрямована на формування в них психологічної готовності до роботи з цими дітьми та на профілактику емоційного вигорання. Під час такої роботи вихователів необхідно навчати психотехнічних методів релаксації та зняття психоемоційного напруження.

Може бути корисним і використання таких групових форм роботи психолога як батьківські семінари та тренінгові заняття. Основною метою таких форм роботи є розширення знань батьків про психологічні особливості дітей з проблемами в розвитку, психології виховання та психології сімейних стосунків. Під час таких зустрічей підвищується не тільки поінформованість батьків про дитину, а й, що ще важливіше, відбуваються зміни в ставленні батьків до проблем дитини та до завдань її виховання.

Психологічна підтримка батьків здійснюється не тільки у формі групового спілкування, а й під час індивідуальних бесід щодо проблем дитини, сімейних проблем.

А також здійснюється систематичний консультативний супровід усіх учасників навчально-виховного процесу стосовно проблемних питань, що виникають у процесі впровадження інклюзивної освіти.

Особливе значення у роботі психолога належить індивідуальному підходу до дитини, в якому вирішальну роль відіграють:

- патологія, складність дефекту;
- рівень психофізичного та мовного розвитку;
- характер і тип темпераменту;
- комунікативні властивості, уміння дитини до якомога швидшої адаптації у середовищі однолітків та його комфортність;
- зацікавленість батьків.

Отже, в рамках виконання функціональних обов'язків практичний психолог здійснює психологічний супровід інклюзивної освіти у закладі:

1. Виконує психологічне обстеження дітей з особливостями психофізичного розвитку з метою виявлення їх соціального, когнітивного та психічного розвитку;
2. Попереджує виникнення дезадаптації дітей з особливостями психофізичного розвитку;
3. Проводить роботу з гармонізації міжособистісних відносин дітей з особливостями психофізичного розвитку та їх звичайними однолітками;
4. Розробляє конкретні рекомендації педагогічним працівникам, законним представникам щодо надання допомоги з питань розвитку, навчання та виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку;
5. Проводить розвивальні заняття з дітьми з особливостями психофізичного розвитку, і, за необхідністю, з дітьми всієї групи;
6. Проводить роботу по формуванню навичок соціальної взаємодії тощо.